

NORGES INDSKRIFTER

MED DE ÆLDRE RUNER.

UDGIVNE

FOR

DET NORSKE HISTORISKE KILDESKRIFTFOND

VED

SOPHUS BUGGE.

I.

CHRISTIANIA.

A. W. BRØGGERS BOGTRYKKERI.

1891—1903.

Kapitel IV.

Jeg gaar nu over til Spørgsmaalet om Runernes og særlig om Runetegnernes Oprindelse. Men her gjælder det kun om de germanske Skrifttegn (Tegn, med hvilke man skrev Skrift i egentlig Forstand).

Jeg forbigaar derfor her fuldstændig det ofte behandlede og meget omstridte Spørgsmaal om de af Tacitus (Germania Kap. 10) nævnte Mærker (*notae*), som bløv indskaarne i Kviste (Tene, *surculi*), der brugtes ved Lodkastning, og af hvilke Mærker man lærte Gudernes Vilje at kjende.

Thi det er ubevist og ialfald for Tiden ubevisligt, at disse Mærker skulde være egentlige Skrifttegn som de nu kjendte Runer. Müllenhoff i sin Kommentar til Tacitus's Germania (Deutsche Altertumskunde IV (1900) S. 224) forklarer Tacitus's Udtryk og slutter derpaa med følgende Ord: »damit kommen wir auf eine art schrift, auf zeichen, die man mit buchstaben vergleichen konnte. Für die letzteren ist notae eine technisch solenne bezeichnung. . . . deswegen brauchen aber hier noch nicht schreibrunen nach späterer art gemeint zu sein«. Jfr. Luft S. 16.

Det er ikke godtgjort¹⁾, at nogen af de nu kjendte Runer har sin Oprindelse fra et saadant Mærke (eller »Urrune«). Heller ikke er det paavist, at Runenavnene (eller noget af de nu kjendte Runenavne) har sin Oprindelse fra Benævnelserne for saadanne Mærker. En anden Sag er det, at Runernes Anvendelse i Norden frembyder flere Berøringspunkter og Overensstemmelser med Anvendelsen af de af Tacitus nævnte Mærker. Men dette Æmne vedkommer mig ikke her.

Naar man skal søge at paavise en Runes Oprindelse, maa man paa én Gang tage Hensyn til dens Tegn, dens Lydværdi og Navn. Runernes Oprindelse i det hele vil derfor efter mit Skjøn ikke godt kunne bestemmes uden i Forbindelse med en Undersøgelse om de Principer, som ligger til Grund for Dannelsen af de ældste, gotiske Runenavne.

Forud for denne Undersøgelse skal jeg kun behandle Oprindelsen af endel Runer, ved hvilke allerede Tegn alene eller Tegn i Forbindelse med Lydværdi synes mig at bevise eller dog med overveiende Sandsynlighed at angive, hvorfra Runen har sin Oprindelse.

Derimod opsætter jeg Spørgsmaalet om de andre Runers Oprindelse, indtil jeg i Sammenhæng har søgt at belyse Spørgsmaalet om Runenavnernes Oprindelse overhoved.

Det er forlængst en videnskabelig Kjendsgjærning, at Runetegnene ikke er frit og selvstændig opfundne af Germanerne. En Sammenligning af Runetegnene med de sydlandske Bogstavtegn, som stammer fra det føniskiske Alfabet, viser ved første Øiekast, at Runerne maa staa i Forbindelse med disse og at ialfald de fleste Runetegn maa være Efterligninger af Tegn i et eller flere af disse Alfabeter.

¹⁾ R. Meyer søger i sin Afhandling (Sievers Beiträge XXI) at godtgjøre dette.

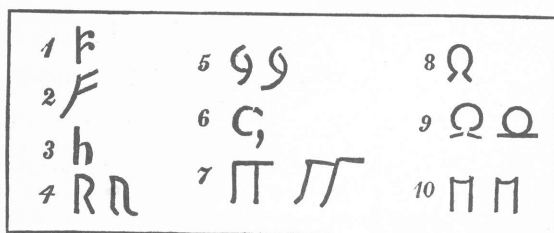
Et stort Fremskridt blev gjort ved Kirchhoff's Paavisning af, at flere af Runetegnene maa være Gjengivelser særlig af latinske Skrifttegn. Dette er videre med stor Grundighed blevet fastslaaet af Wimmer i hans fortræffelige Udvikling i Skriftet »Die Runenschrift«¹⁾. Naar Wimmer her afleder Runeskriften fra Keisertidens latinske Kapitalskrift, kan denne Opfatnings Berettigelse først mod Slutningen af mit Arbeide nærmere blive undersøgt.

Kirchhoff og Wimmer har med rette fremhævet, at allerede Runerækkens første Tegn nødvendig maa stamme fra den latinske Skrift og ikke kan forklares umiddelbart af noget Tegn i den græske Skrift eller i en anden af de fra Fønikisk stammende Skriftarter, som er uafhængige af den latinske Skrift.

Rune 1 $\mathfrak{F}$ f staar nemlig tydelig i Forbindelse med det sydlandske Tegn $\mathbf{F}$ og er umiddelbart eller middelbart en Forandring af dette. Men dette sydlandske Tegn $\mathbf{F}$ har ene og alene i den latinske Skrift, derimod ikke i den græske eller i den fønikiske, Betydningen f . Tegnet $\mathbf{F}$ betegner derimod i Græsk w . Se Wimmer S. 94 f.

At Runetegnet $\mathfrak{F}$ middelbart eller umiddelbart stammer fra det latinske Tegn $\mathbf{F}$, er saa meget rimeligere, fordi vi, naar vi antager dette, her faar en Overensstemmelse mellem Runeskriften og den gotiske Skrift, som er opfunden af Ulfila, der maa antages at have kjendt Runeskriften.

Ulfila, som har dannet sin gotiske Bibelskrift med det græske Alfabet som Hovedgrundlag, men som ved Siden deraf har optaget nogle Bogstaver, hvis Tegn staar i Forbindelse med latinske Skrifttegn, har nemlig i sin Skrift optaget for f paa Phi's Plads et med den latinske Bogstav væsentlig overensstemmende Tegn (gjængivet her Tavle I Fig. 1); jfr. Wimmer S. 262 f., 266.

Tavle I.

Men Ulfilas Tegn for f afviger deri fra det latinske Tegn, at øverste Sidestav udgaar fra Hovedstaven et godt Stykke nedenfor dennes Top. Denne Afvigelse maa vistnok, som O. v. Friesen S. 48 har fremhævet, tildels skyldes Indflydelse fra Runetegnet, men Ulfilas Tegn for f tør neppe siges ligefrem at være laant fra Runetegnet. Man maa vistnok antage, at Ulfila har valgt og dannet sit Tegn med bevidst Hensyn baade til Runetegnet og til det latinske Tegn.

¹⁾ Kirchhoffs og Wimmers Paavisning af Runeskriftens Forbindelse med den latinske Skrift har flere Forfattere, f. Eks. Gundermann og Luft, senere forgjæves søgt at rokke,

Der har været forskellige Meninger om, hvorledes Forskjellen i ydre Form mellem Runetegnet for *f* og det latinske Tegn er opstaaet. Wimmer S. 99 mener, at Kvistenes skraa Retning paa Runetegnet er at forklare af, at Runeskriften som en hovedsagelig til Indridsning i Træ bestemt Skrift ikke bibeholdt horisontale Streger.

Der synes virkelig at være Grund til at antage, at denne Trang til at *ændrige horisontale* Streger, som overhoved ved Runeskriften har gjort sig gjældende, ogsaa her ved Formningen af Runetegnet for *f* har virket med.

Men paa den anden Side er det sandsynligt, som v. Grienberger (Z. f. d. Ph. XXXII S. 303) og v. Friesen S. 35 har fremhævet, at Forbilledet for Kvistenes skraa Retning paa Runetegnet for *f* har været givet i en latinsk kursiv Form af *f*. En saadan latinsk Form af *f* med to opadskraanende Kviste, af hvilke den øverste gaar ud fra Hovedstavens Top, findes ikke blot i pompeianske Vægge-Indskrifter, men, som v. Friesen har paapeget, ogsaa undertiden i den monumentale Skrift; se S. 108 Tavle I Fig. 2¹).

Den Forandring, som det latinske Tegn har undergaaet i Runeskriften, bestaar da, som v. Friesen fremhæver, deri, at Hovedstaven, der i Runetegnet har den monumentale lodrette Form, er bleven forhøiet, saaledes at den rækker op i Linje med den øverste Bistavs Top. Den Form af Runetegnet, i hvilken nedre Bistav ikke naar op i Linje med Hovedstavens Top, er sikkert den oprindelige.

Rune 9 **Н** **Н** *h* stammer ligeledes sikkert fra det latinske og ikke fra det græske Alfabet. Thi Tegnet **Н** havde ikke Betydningen *h* i noget græsk Alfabet, som var i Brug i det sydøstlige Europa paa den Tid, da Goterne færdedes der.

Ligesom Ulfila i sin Bibelskrift stemmer overens med Runeskriften deri, at han for *f* har optaget et med latinsk **F** sammenhørende Tegn, saaledes finder vi ved *h* tildels Overensstemmelse mellem Runeskriften og Ulfilas gotiske Bibelskrift. Han har nemlig for *h* optaget et fra det latinske Alfabet laant Tegn (gjengivet S. 108 Tavle I Fig. 3), som hos ham staar paa Eta's Plads²).

Afvigelsen af Runetegnet **Н** eller **Н** fra det latinske Tegn **H** forklarer Wimmer ene og alene deraf, at Runeskriften principielt undgaar horisontale Streger, men v. Grienberger (Z. f. d. Ph. XXXII S. 303) søger Forklaringen deri, at den pompeianske Kursivskrift ligeledes har Forbindelsesstregen skraa. Paa Pietroassaringen skraaner *h*-Runens Tværstreg ganske ubetydelig³).

¹) Denne Bogstavform optages af v. Friesen efter en Indskrift hos Latyshev, Inscriptiones antiquæ oræ septentrionalis Ponti Euxini I S. 8 ff.

²) Det er mig uforstaaeligt, hvorledes v. Friesen S. 48 i Modsætning til Wimmer kan sige, at Ulfila har faaet sit *h* direkte fra Runeskriften, ikke fra den latinske Skrift. Thi at den nu kjendte Form af den gotiske Bibelskrifts *h* skulde være traadt istedenfor en Form, som mere har lignet Runen, kan ikke bevises.

³) Hempl (Journal of Germ. Philol. II S. 373) ser i **Н**, som først forekommer sent, nemlig i tyske og angelsaksiske Indskrifter, en ældgammel Form, i hvilken han søger Tilknytning til en ældgammel sydlandsk Form. Men dette strider bestemt mod det, som fremgaar af Indskrifternes Tid.

Rune 5 **R r**. Fremdeles synes der at være al Grund til med Wimmer at forklare Tegnet for **r**-Runen **R** som opstaaet af det latinske Tegn for *r* og ikke af et græsk Tegn. Thi den græske Skrift, med hvilken Goterne i Syd-Europa kunde blive kjendt, havde for *r* ikke et Tegn, der staaar saa nær som det latinske Bogstavtegn ved Runetegnet.

At **r**-Runen har faaet sit Tegn fra det latinske Alfabet, støttes ogsaa derved, at der, naar vi antager dette, er Overensstemmelse mellem Runeskriften og Ulfilas gotiske Bibelskrift deri, at Tegnet for **r**, ligesom Tegnene for **f** og for **h**, i begge Skriftarter er hentede fra samme sydeuropæiske Folks Skrift. Thi det latinske Tegn for *r*, og ikke det græske, har været Forbilledet for Tegnet for **r** i Ulfilas Bibelskrift. Se Wimmer S. 266 f. Ogsaa v. Friesen S. 42 f. udleder Runetegnet for **r** af det latinske Tegn. Han mener, at Grunden til, at Runeskriften ikke optog Tegnet for **r** fra den græske Skrift (som ifølge ham er Runeskriftens Hovedkilde), var den, at man vilde forebygge eller befri sig for Sammenfald med **w**-Runen.

De sædvanlige Former af Runetegnet for **r** stemmer mere overens med latinske monumentale Former af *r* (se S. 108 Tavle I Fig. 4)¹⁾ end med de latinske kursive Former. Henning S. 150 finder i de forskjellige Former af Runetegnet for **r** Bevis for Runeskriftens fortsatte Berøringer med og Paavirkning fra den latinske Skrift.

Paa dette Sted nævner jeg af de Runer, hvis Former synes at godtgjøre Runernes Oprindelse fra den latinske Skrift, sidst Runen for **j**.

Rune 12 **j** har flere skiftende Former end noget andet Runetegn; se S. 17.

Wimmer S. 123 slutter af Overensstemmelsen af Formen paa Charnay-Spænden **N** med den Form **h**, som forekommer i de nordiske Indskrifter paa Kragehul-Spydskaftet og paa Istaby-Stenen, at **h** eller **N** er Runens oprindelige Form. Denne Rune er ifølge Wimmer afledet af den latinske Bogstav **G**. Latinsk *g* blev nemlig ifølge ham ved Aar 200 efter Kr. i mange Lydstillinger (foran *e* og *i*) udtalt omtrent som germansk *j* (jfr. Corssen, Aussprache der latein. Sprache² I S. 91).

Wimmer slutter derfor, at Runen for **j** beviser, at Runeskriften stammer fra det yngre latinske Alfabet. Henning S. 154 forklarer Runen paa samme Maade som Wimmer.

Th. v. Grienberger (Arkiv XIV S. 114 ff. og Z. f. d. Ph. XXXII S. 303) afleder ligeledes **j**-Runens Tegn af det latinske Tegn for *g*, men han sammenstiller Runetegnet **z**, som forekommer med Betydning **j** paa Tune-Stenen, med det latinske kursive Tegn for *g*. Se de S. 108 Tavle I Fig. 5 gjengivne Former, som forekommer i pompeianske Vægge-Indskrifter. Det synes mindre rimeligt, at den i Indskrifterne fra Kragehul, Istaby og Charnay forekommende Form skulde være den oprindelige Runeform.

Ulfila har i sin gotiske Bibelskrift som Tegn for **j** paa Xi's Plads et Tegn (gjengivet S. 108 Tavle I Fig. 6), som synes at staa i Forbindelse baade med

¹⁾ Den anden af de under Fig. 4 opførte latinske Former af *r* er hentet fra Hübner, *Exempla scripturae epigraphicae Latinae* Nr. 1180.

Runetegnet og med det latinske Tegn for *g* og derved at støtte den Mening, at Tignet for *j*-Runen stammer fra det latinske Tegn for *g*¹⁾.

O. v. Friesen S. 28 ff. mener, under Henviſning til Seelmann, Die Aussprache des Latein S. 337, at Udtalen af latinsk *g* paa den Tid, da Runeskriften blev til, skulde stride mod Wimmers Forklaring. Dog laa latinsk *g* foran *e* og *i* paa denne Tid vistnok i Lyd saa nær ved *j*, at *g*-Tignet af Goterne let kunde optages som Tegn for *j*. O. v. Friesen forklarer derimod Runetegnet for *j* af en Ligatur for *ei* i græsk Kursivskrift. I Former, som den gotiske Bogstav *j* har i gotiske Dokumenter, tror han at gjenfinde et Minde om denne Oprindelse. Men jeg finder den fortsatte Sammenhæng mellem den gotiske Bogskrift og græsk Kursivskrift, som herved synes at forudsættes, betænkelig²⁾.

Kapitel V.

Flere end de i det foregaaende Kapitel behandlede Runetegn kan forklares som opstaaede af latinske Bogstavtegn. Men jeg skal opsætte Behandlingen af disse.

Her er det tilstrækkeligt for mig gennem Behandlingen af nogle Runetegn at have fastslaaet (hvad allerede Kirchoff og Wimmer fuldstændig har bevist), at den germanske Runerække forudsætter Kjendskab til den latinske Skrift og at flere af Runerækkens Tegn er laante umiddelbart eller middelbart fra det latinske Alfabet.

Men heraf har Wimmer (og flere med ham), som jeg tror, med urette draget den Slutning, at Runeskriften ene og alene stammer fra den latinske Skrift³⁾.

Man maa jo tværtimod paa Forhaand indrømme Muligheden af, at de Mænd eller den Mand, som først har sammenfattet Runerækkens Tegn til ét Skriftsystem, kan ved Siden af latinske Tegn, som kom til at danne et væsentligt Grundlag for Runeskriften, have optaget Tegn fra en anden Skrift, navnlig saadanne Tegn, som udtrykte Lyd, der ikke i den latinske Skrift havde noget Tegn. (Hermed vil jeg ikke have betegnet den latinske Skrift som det primære fremmede Grundlag for Runeskriften).

Og naar det er godtgjort, at Runeskriften tidligst optræder hos Goterne i Sydøst, da de holdt til i Egnene nord og nordvest for det Sorte Hav og i til-

1) Omvendt kan *j* i Oldhøitysk og i Ags. betegnes ved *g*.

2) Af Runenavnet **jēr* vover jeg ikke at slutte noget sikkert om Runetegnets Oprindelse. Hvis Navnet **jēr* er en Omtydning af et fremmed Bogstavnavn (se herom i det følgende), synes det at vise, at der til Grund for *j*-Runen ligger et enkelt fremmed Bogstavtegn og ikke en Ligatur af to Bogstavtegn.

Kirchoff S. 8, R. Meyer (Sievers Beitr. XXI S. 169) og Luft S. 43 f. antager *j*-Runen for en selvstændig Opfindelse af Germanerne og mener, at den er opstaaet ved Differensering af Tignet for *i*. Hempl (Journal of Germ. Philol. II S. 373) ser i *𐌶* *j* en ældgammel Form for *i*.

3) O. v. Friesen S. 5 f. udtaler sig ligesom jeg mod Wimmers Slutning om, at Runeskriften skulde stamme fra den latinske Skrift alene.